IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

ZO‘RAVONLIKKA KO‘Z YUMISH – JINOYATGA SHERIK BO‘LISHDIR

Topildiyeva Dilrabo Mirshoxidovna

Toshkent davlat yuridik universiteti katta o‘qituvchisi

d.topildieva@gmail.com

Annotatsiy: Mazkur maqolada zo‘ravonlikka befarq munosabatda bo‘ishning huquqiy va ijtimoiy xavfliligi kompleks tarzda tahlil qilinadi. O‘zbekiston Respublikasi amaldagi qonunchiligi, xalqaro huquq normalari hamda xorijiy davlatlar qiyosiy tajribasi asosida zo‘ravonlik tushunchasi, unga qarshi kurashish mexanizmlari, zo‘ravonlik sodir etilayotganini bila turib harakatsiz qolishning huquqiy oqibatlari yoritiladi. Jinoyatga sheriklik institutining mazmuni ochib berilib, befarqlikning ham huquqiy javobgarlikka sabab bo‘ishi mumkinligi asoslab beriladi. Maqolada yetakchi xalqaro ekspertlar, olimlar va sud organlarining qarashlari sintez qilinib, jamiyatda zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish zaruriyati ta‘kidlanadi.

Kalit so‘zlar: zo‘ravonlik, befarqlik, jinoyatga sheriklik, huquqiy javobgarlik, inson huquqlari, fuqarolik burchi, xalqaro huquq, ijobiy majburiyatlar, qiyosiy huquq.

Аннотация. В статье комплексно рассматриваются правовые и социальные последствия безразличного отношения к насилию. На основе действующего законодательства Республики Узбекистан, норм международного права и сравнительного опыта зарубежных государств раскрываются понятие насилия, механизмы противодействия ему, а также правовая оценка бездействия лица, которое, зная о фактах насилия, не принимает мер по его пресечению.

Ключевые слова: насилие, безразличие, соучастие в преступлении, юридическая ответственность, права человека, гражданский долг, международное право.

Abstract: This article comprehensively analyzes the legal and social dangers of indifference to violence. Based on the current legislation of the Republic of Uzbekistan, international legal norms and comparative experience of foreign states, the concept of violence, mechanisms for combating it, and the legal consequences of inaction by persons aware of violence are examined. The institution of complicity in crime is analyzed and it is substantiated that passive behavior may also entail legal responsibility. The article synthesizes the views of leading international experts, scholars and judicial bodies, emphasizing the necessity of forming a zero-tolerance attitude towards violence in society.

Keywords: violence, indifference, complicity in crime, legal responsibility, human rights, civic duty, international law, positive obligations, comparative law.

Zo‘ravonlik jamiyat va davlat uchun yuqori ijtimoiy xavfga ega bo‘gan hodisa hisoblanadi. U shaxsning hayoti, sog‘liqi, qadr-qimmati hamda daxlsizligiga bevosita tajovuz qiladi. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida inson, uning hayoti, erkinligi, sha‘ni va qadr-qimmati oliy qadriyat sifatida eʻtirof etilgan bo‘lib, davlat ushbu huquqlarni himoya qilishni o‘z zimmasiga oladi. Mazkur konstitutsiyaviy qoida zo‘ravonlikka qarshi kurashning huquqiy poydevorini tashkil etadi.[1]

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlik faqat uni bevosita sodir etgan shaxsning xatti-harakati bilangina cheklanmaydi. Ko‘plab holatlarda zo‘ravonlik atrofdagilarning befarqligi, jim

turishi yoki ongli ravishda aralashmasligi tufayli davom etadi. Bunday holat jamiyatda huquqiy nigilizmni kuchaytiradi va jinoyat sodir etish uchun qulay muhit yaratadi.

Zo‘ravonlik sodir bo‘layotgan joyda bo‘lib, buni ko‘rib turgan odamning harakatsiz qolish hodisasi “Bystander effekti” (tomoshabin samarasi) nomi bilan ham tadqiq etilgan. 1964-yilda Nyu-Yorkda Kitty Genovese o‘ldirish voqeasi 38 nafar ko‘z o‘ngida yuz bergan, ammo hech kim yordamga kelmagan. Bu hodisa ijtimoiy psixologiya va huquq sohasida befarqlikning xavfini o‘rganishga turtki berdi. Darby va Latinéning 1968-yildagi tadqiqoti insonlar omma ichida yakka o‘ziga qaraganda kamroq yordam ko‘rsatishini isbotladi — bu “javobgarlikni tarqatish” hodisasi deb ataladi.

Konstitutsiyaning 20-moddasiga muvofiq, insonning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo‘yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir hamda ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo‘yishga hech kim haqli emas.[2] Demak, shaxsga nisbatan zo‘ravonlik sodir etilishi yoki unga befarq qaralishi mazkur konstitutsiyaviy kafolatlarning buzilishiga olib keladi. Shu jihatdan qaralganda, zo‘ravonlikka ko‘z yumish nafaqat axloqiy muammo, balki huquqiy baho talab qiladigan holatdir.

Davlatning inson huquqlarini ta‘minlash borasidagi majburiyati faqat zo‘ravonlikni sodir etmaslik bilan cheklanmaydi. Davlat zo‘ravonlikning oldini olish, jabrlanuvchilarni himoya qilish va aybdorlarni javobgarlikka tortish choralarini ko‘rishi shart. Ushbu majburiyatlar bajarilmagan taqdirda, zo‘ravonlikka nisbatan befarqlik tizimli muammoga aylanadi.

Huquqshunos olimlar ta‘kidlashicha, zo‘ravonlikning keng tarqalishida nafaqat jinoyatchining xatti-harakati, balki jamiyat aʻzolarining befarqligi ham muhim omil hisoblanadi. O‘zbekiston huquqshunoslik maktabining yetakchi vakillaridan biri, professor A.X. Saidovning fikriga ko‘ra, inson huquqlarining real ta‘minlanishi jamiyatda faol fuqarolik pozitsiyasi mavjudligiga bevosita bog‘liq bo‘lib, huquqbuzarliklarga loqaydlik huquqiy davlat tamoyillariga zid hisoblanadi.[3]

Rus huquqshunosi N.S. Malein zo‘ravonlik holatlariga aralashmaslikni *“passiv zarar yetkazish shakli”* sifatida tavsiflab, bunday holat jamiyatda adolat hissining yemirilishiga olib kelishini qayd etadi.[4]

Britaniyalik huquqshunos professor Andrew Ashworth o‘zining *Principles of Criminal Law* asarida harakatsizlik (omission) muammosini chuqur tahlil qiladi. U ayniqsa yuridik burch (legal duty) mavjud bo‘lgan hollarda harakatsizlikning jinoiy masʻuliyatga olib kelishini alohida ta‘kidlaydi. Ashworth nazariyasiga ko‘ra, shaxsning burchini lozim darajada bajarmasdan qolishi ham jinoyat huquqi doirasida baholanishi zarur.

Xalqaro huquq olimlari zo‘ravonlikning oldini olishda davlat bilan bir qatorda jamiyatning ham masʻuliyatini alohida ta‘kidlaydi. Inson huquqlari sohasidagi yetakchi mutaxassis T. Buergenthal davlatning ijobiy majburiyatlari konsepsiyasini izohlab, zo‘ravonlikka befarqlik nafaqat shaxsiy, balki institutsional muammo ekanini ko‘rsatib o‘tadi.[5]

Amerikalik olim Robert Cover o‘zining *Violence and the Word* (1986) maqolasida huquq tizimlari va zo‘ravonlik o‘rtasidagi munosabatni o‘rganib, huquq normalarining zo‘ravonlikni oldini olishdagi rolini nazariy jihatdan asoslab beradi. Uning fikricha, jamiyat aʻzolarining zo‘ravonlikka munosabati aslida huquqiy ongning aksini ifodalaydi.

Xalqaro huquq doktrinasida zo‘ravonlikka befarqlik davlatning ijobiy majburiyatlarini bajarmasligi sifatida baholanadi. Yevropa Inson huquqlari sudi amaliyotiga ko‘ra, davlat organlarining zo‘ravonlik holatlariga nisbatan harakatsizligi Konventsiyaning 2-moddasi

(yashash huquqi) va 3-moddasi (qiynoqlar hamda g‘ayriinsoniy munosabatni taqiqlash)ning buzilishi sifatida baholanadi.[6]

Masalan, Yevropa Inson huquqlari sudining *Osman v. Buyuk Britaniya* (1998) ishida sud davlatning “real va darhol tahdid” haqida xabardor bo‘lgan taqdirda ijobiy choralar ko‘rishi lozimligi prinsipini mustahkamladi. *Opuz v. Turkiya* (2009) ishida esa oilaviy zo‘ravonlik holatida davlat organlarining harakatsizligi YIHS ning 2 va 14-moddalarini buzish sifatida tan olindi.

Germaniya jinoyat huquqida harakatsizlik (Unterlassen) alohida bo‘limda tartibga solinadi: StGB ning §13-moddasiga ko‘ra, qonuniy majburiyati bo‘lgan shaxs huquqbuzarlikning oldini olmasdan qolsa, u jinoyat sodir etgan hisoblanadi. Bu *“garant”* (garant pozitsiyasi) doktrinasi deb ataladi va bir qancha Qo‘lg‘ol Evropa davlatlarida qo‘llanilib kelinmoqda.

Fransiya Jinoyat kodeksining 223-6-moddasi bevosita majburiyatni belgilaydi: xavf ostidagi shaxsga yordam ko‘rsatmaslik 5 yil qamoq va 75 000 evro jarima bilan jazolanadi. Bu norma Frantsiyada *non-assistance à personne en danger* (xavf ostidagi odamga yordam ko‘rsatmaslik) tushunchasi sifatida tanilgan.

Qozog‘iston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 434-moddasida ham og‘ir ahvolda bo‘lgan shaxsga yordam ko‘rsatmaslik jinoyat deb belgilangan. Shu bilan birga, Rossiya Federatsiyasi Jinoyat Kodeksining 125-moddasi (xavf ostida qoldirish) ham befarqlikni alohida jinoyat sifatida tartibga soladi.

AQShda *Good Samaritan* (Yaxshi Samariyalik) qonunlari deyarli barcha shtatda qabul qilingan. Minnesotada xavf ostidagi shaxsga yordam ko‘rsatmaslik uchun jarima belgilangan bo‘lib, Vermont, Rhode Island va Massachusetts shtatlarida faol majburiy yordam ko‘rsatishni talab qiluvchi qonunlar amaldadir.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksida zo‘ravonlikning turli ko‘rinishlari uchun javobgarlik belgilangan. Tan jarohati yetkazish (104–110-moddalar), qiynash (235-modda), tahdid qilish (112-modda), majburlash va boshqa qilmishlar jinoyat deb eʻtirof etiladi. “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonun esa zo‘ravonlikning oldini olish mexanizmlarini tartibga soladi.

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga muvofiq, jinoyatga sheriklik tushunchasi mavjud bo‘lip, u jinoyatni sodir etishda ishtirok etgan shaxslarning turli shakllarini qamrab oladi. Agar shaxs zo‘ravonlik sodir etilayotganini aniq bila turib, uni to‘xtatish yoki tegishli organlarga xabar berish imkoniyatiga ega bo‘lsa-yu, ongli ravishda harakatsiz qolsa, ayrim holatlarda bu xatti-harakat jinoyatga ko‘maklashish sifatida baholanadi.[7]

Alohida eʻtibor shuni ta‘kidlash lozimki, xizmat vazifasi yoki qonun bilan belgilangan majburiyatlarga ega bo‘lgan shaxslarning befarqligi yanada og‘ir huquqiy oqibatlarga olib keladi. Quyidagi shaxslar kategoriyalari bunday majburiyatlar sohibi hisoblanadi:

- mansabdor shaxslar va davlat xizmatchilari;
- pedagoglar va ta‘lim muassasalari xodimlari;
- tibbiyot xodimlari va shifokorlar;
- vasiylik va homiylik organlari vakillari;
- huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari.

Ushbu toifadagi shaxslarning harakatsizligi xizmat vazifalarini lozim darajada bajarmaslik sifatida baholanib, qonunda belgilangan javobgarlikka sabab bo‘lishi mumkin. Bu holat “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonun talablari bilan ham bevosita bog‘liq.

Zo‘ravonlikka ko‘z yumish ma‘muriy-huquqiy oqibatlarni ham keltirib chiqaradi. Ayrim holatlarda huquqbuzarlik haqida xabar bermaslik, jabrlanuvchini himoya qilish choralarini ko‘rmaslik yoki qonuniy talablarni bajarmaslik ma‘muriy javobgarlikka tortilish uchun asos bo‘lishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksida bu masalalar alohida tartibga solingan. Bunday holatlarda jamiyatda huquqiy tartibotni mustahkamlashga qaratilgan profilaktik choralar tizimi ham faollashtiriladi.

Xalqaro huquqda zo‘ravonlikka qarshi kurash va shaxsni himoya qilish masalasi inson huquqlarini ta‘minlashning ajralmas qismi hisoblanadi. BMT Inson huquqlari universitetining 1948-yilgi Deklaratsiyasida hamda Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi 1966-yilgi Xalqaro paktda davlatlar inson huquqlarini nafaqat rasman tan olishlari, balki ularni amalda kafolatlashlari shart ekanligi ta‘kidlanadi.

Xalqaro huquq doktrinasida zo‘ravonlikka befarqlik davlatning ijobiy majburiyatlarini bajarmasligi sifatida baholanadi. Agar davlat organlari yoki vakolatli mansabdor shaxslar zo‘ravonlik xavfi mavjudligini oldindan bilgan yoki bilishi lozim bo‘lgan bo‘lsa-yu, zarur choralarni ko‘rmagan bo‘lsa, bu holat xalqaro huquqiy javobgarlikka olib kelishi mumkin.[8]

Yevropa Inson huquqlari konventsiyasi doirasida ishlab chiqilgan “ijobiy majburiyatlar” doktrinasi (Positive Obligations Doctrine) bugungi kunda xalqaro huquqning muhim bo‘limiga aylangan. Bu doktrinaga ko‘ra, davlat nafaqat huquqlarni buzmaslikka, balki ularni faol himoya qilishga ham majbur. Yevropa Inson huquqlari sudining *Velasquez Rodriguez v. Honduras* (1988) ishida davlatning zo‘ravonlik holatlarini tergov qilmasligi huquqbuzarlik sifatida tan olindi.

BMT Xavfsizlik Kengashining “Himoya qilish masʿuliyati” (Responsibility to Protect — R2P) konsepsiyasi ham befarqlikni xalqaro darajada muammo sifatida baholashga hissa qo‘shmoqda. Ushbu konsepsiya 2005-yilgi BMT Sammitida qabul qilinib, davlatlar o‘z fuqarolarini zo‘ravonlikdan himoya qilishlari shart ekanligi belgilandi.

CEDAW (Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini yo‘ qilish to‘g‘risidagi konventsiya) va Stambul Konventsiyasi ham zo‘ravonlikning, xususan, oilaviy zo‘ravonlikning oldini olishda davlat va jamiyatning birgalikdagi masʿuliyatini mustahkamlaydi. O‘zbekiston 1995-yilda CEDAW ga qo‘shilgan.

Xalqaro ilmiy hamjamiyatda zo‘ravonlikka befarqlik masalasi turli kontekstlarda tadqiq etilgan. Sotsiolog Zygmunt Bauman o‘zining *Postmodern Ethics* asarida zamonaviy jamiyatda moral masʿuliyatning tarqoq (diffuse) holga kelganini ko‘rsatib beradi. Uning fikricha, modern sharoitda befarqlik sifat bo‘lmasdan, tizimli hodisaga aylanadi.

Ijtimoiy psixolog Philip Zimbardo o‘zining *The Lucifer Effect* (2007) kitobida befarqlik mexanizmlarini chuqur tahlil qilib, odamlarning *“bystander”* (tomoshabin) rolini ijtimoiy sharoitlar belgilashini ta‘kidlaydi. Uning Stenford qamoqxona eksperimenti natijalari befarqlikning tizimli xavfini ko‘rsatdi.

Falsafachi Hannah Arendt o‘zining *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil* (1963) asarida yovuzlikning “banalligi” tushunchasini ilgari suradi. Bu konsepsiyaga ko‘ra, insonlar faol zo‘ravonlik sodir etmasdan ham, faqat befarq bo‘lish orqali yovuzlikka hissa qo‘shishi mumkin.

Olmon huquqshunosi Claus Roxin o‘zining *Täterschaft und Tatherrschaft* nazariyasida jinoyat huquqida passiv ishtirokchilik (passive participation) muammosini ko‘tarib, harakatsizlik yordamida zo‘ravonlikka sharoit yaratishning huquqiy oqibatlarini asoslab beradi.

Ijtimoiy psixologiya sohasida J.M. Darley va B. Latiné tomonidan 1968-yilda o‘tkazilgan klassik eksperiment shuni ko‘rsatdiki, kuzatuvchilar soni qancha ko‘p bo‘lsa, yordam ko‘rsatish ehtimoli shuncha kam bo‘ladi. Bu “javobgarlikni tarqatish” (diffusion of responsibility) hodisasi huquqiy muammolarni ham o‘z ichiga oladi — jamiyat aʻzolari ko‘pchilik bo‘lganida individual masʻuliyat his qilishdan qochadi.

Zo‘ravonlikka ko‘z yumish jamiyatda keng tarqalgan, biroq eng xavfli holatlardan biridir. Milliy qonunchilik va xalqaro huquq normalari tahlili, shuningdek xorijiy davlatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, zo‘ravonlikka befarq munosabat ayrim hollarda huquqiy javobgarlikka sabab bo‘lishi mumkin. Davlatning inson huquqlarini ta‘minlash borasidagi majburiyatlari faqat zo‘ravonlikni taqiqlash bilan cheklanmaydi, balki uning oldini olish, jabrlanuvchilarni himoya qilish va aybdorlarni javobgarlikka tortishni ham o‘z ichiga oladi. Xuddi shuningdek, jamiyat aʻzolarining faol fuqarolik pozitsiyasi ham zo‘ravonlikka qarshi kurashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tahlil asosida quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga zo‘ravonlikka befarqlik uchun jinoiy javobgarlikni belgilovchi alohida norma kiritish, xususan, hayot xavfi ostidagi shaxsga yordam ko‘rsatmaslikni jinoyat sifatida mustahkamlash.
2. Fransiya, Germaniya va boshqa Yevropa davlatlari tajribasini o‘rganib, “majburiy yordam ko‘rsatish” instituti bo‘yicha qonunchilikni takomillashtirish.
3. Maktab va oliy ta‘lim muassasalarida zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabat va fuqarolik burchini shakllantiruvchi huquqiy ta‘lim tizimini kuchaytirish.
4. Xizmat vazifasi sohibi bo‘lgan shaxslarning (pedagoglar, tibbiyot xodimlari, huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimlari) zo‘ravonlik holatlarida harakat tartibini belgilovchi yo‘riqnomalar ishlab chiqish.
5. Zo‘ravonlikka oid xabar berish mexanizmlarini soddalashtirish (anonimlik kafolatlari, tezkor murojaat xizmatlari) va jabrlanuvchilarni himoya qilish tizimini mustahkamlash.

Xulosa qilib aytganda, zo‘ravonlikka ko‘z yumish oddiy loqaydlik emas, balki huquqiy va ijtimoiy xavf tug‘diruvchi holatdir. Jamiyatda zo‘ravonlikka nisbatan murosasiz munosabatni shakllantirish, huquqiy ongni yuksaltirish va har bir shaxsning fuqarolik burchini anglab yetishini ta‘minlash orqali jinoyatchilikni oldini olish mumkin. Zero, zo‘ravonlikka befarq bo‘lish — ayrim holatlarda jinoyatga sherik bo‘lish bilan barobardir.

Adabiyotlar/литература/references

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. — Toshkent, 1994 (o‘zgartirishlar bilan).
3. O‘zbekiston Respublikasining Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi.
4. O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi Qonuni.
5. O‘zbekiston Respublikasining Oilaviy zo‘ravonlikka qarshi qonunchiligi (amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar to‘plami).
6. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. — BMT, 1948.
7. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. — BMT, 1966.
8. Yevropa Inson huquqlari konventsiyasi. — Strasburg, 1950.

9. Yevropa Ittifoqining Asosiy huquqlar to‘g‘risidagi Xartiyasi. — Nitstsa, 2000.
10. Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllarini yo‘ qilish to‘g‘risidagi konventsiya (CEDAW). — BMT, 1979.
11. Stambul Konventsiyasi (oilaviy zo‘ravonlikning oldini olish va unga qarshi kurash to‘g‘risidagi Yevropa Kengashi konventsiyasi). — Stambul, 2011.
12. Yevropa Inson huquqlari sudi amaliyoti (HUDOC): https://hudoc.echr.coe.int
13. YIHS, Osman v. United Kingdom (1998), No. 23452/94.
14. YIHS, Opuz v. Turkey (2009), No. 33401/02.
15. Inter-American Court of Human Rights, Velasquez Rodriguez v. Honduras (1988).
16. Saidov A.X. Inson huquqlari: nazariya va amaliyot. — Toshkent: TDYU nashriyoti.
17. Malein N.S. Yuridicheskaya otvetstvennost′ i sotsial′naya spravedlivost′. — Moskva: Nauka, 1992.
18. Buergenthal T. International Human Rights in a Nutshell. — St. Paul: West Publishing, 2009.
19. Ashworth A. Principles of Criminal Law. 7th ed. — Oxford University Press, 2013.
20. Roxin C. Täterschaft und Tatherrschaft. 9. Aufl. — Berlin: De Gruyter, 2015.
21. Arendt H. Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. — New York: Viking Press, 1963.
22. Zimbardo Ph. The Lucifer Effect: Understanding How Good People Turn Evil. — New York: Random House, 2007.
23. Bauman Z. Postmodern Ethics. — Oxford: Blackwell, 1993.
24. Cover R. Violence and the Word // Yale Law Journal. — 1986. — Vol. 95. — P. 1601–1629.
25. Darley J.M., Latiné B. Bystander Intervention in Emergencies: Diffusion of Responsibility // Journal of Personality and Social Psychology. — 1968. — Vol. 8. — P. 377–383.
26. Jo‘ldoshev U.T. Jinoyat huquqida masʿuliyat muammolari: O‘zbekiston tajribasi. — Toshkent: TDYU, 2020.